

ISSN 1694-7851

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИНИН
ЖАРЧЫСЫ**

**ВЕСТНИК
КЫРГЫЗСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМ. И.АРАБАЕВА**

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРУУ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРИЛИГИ

И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИНИН

ЖАРЧЫСЫ

И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖУРНАЛЫ

Илимий журнал

1999 жылдан тартып чыгат

Копия верна:

Членый секретарь ОшГУ

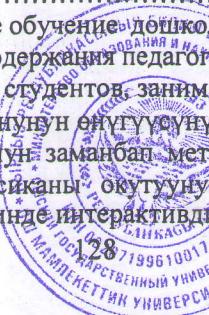
Асанбекова Дж.Ж.

БИШКЕК

№1 (1) 2017

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ

Ажымамбет кызы А.	Гендерные стереотипы в повести Ч.Т.Айтматова «Джамиля».....	5
Алтыбаева Т.К.	«Тёмные места» в лирике С. А. Есенина.....	7
Алтыбаева Т.К.	Вопросы изучения литературной нормы, формы существования и функции современного русского литературного языка.....	9
Атеналы кызы Ж.	Принципы сатирической типизации в романе Ч. Диккенса «Домби и сын».....	11
Байтикова Г.М.	Особенности модернизма в лирике Анны Ахматовой и Марины Цветаевой.....	16
Байтикова Г.М.	Своеобразие женской лирики в кыргызской поэзии модернизма 70-80 гг. XX века.....	19
Даткаева П.А.	Речевые модели отрицания в лингвистических источниках.....	21
Джумабекова Р.Т.	Нравственные ценности в произведении А.С.Пушкина «Капитанская дочка»	24
Джумабекова Р.Т.	«Интегрированный урок психологии и русской литературы как современная образовательная технология».....	27
Жолдошалиева Ж. Э.	Особенности развития коммуникативной компетентности иностранных слушателей в Кыргызстане.....	29
Календерова Н.К.	Методические основы формирования навыка чтения у младших школьников....	32
Лайлиева И.Дж.	Русский язык и литература в культурном пространстве Кыргызской Республики..	35
Медербек кызы М.	Система образов в пьесе А.П. Чехова «Дядя Ваня».....	38
Муртазалиев Ш. М.	Краткая история развития исламских банков в мире.....	40
Ниязбекова К. Н.	Образ девы-воительницы в кыргызском эпосе «Жаныл Мырза».....	42
Ниязбекова К.Н.	Образы дев-воительниц в каракалпакском и кыргызском эпосах.....	45
Сатылганова Р.Т.	Интерактивные методы обучения в процессе практического курса русского языка.	47
Самигуллин Э. В., Алкадырова Ч.М.	Интерпретация коэффициента эффективности внешней торговли.....	50
Токомбаева Ж.Ю.	О стилистическом компоненте слова при изучении русского языка как неродного.....	52
Осмонбекова С.	Антиутопия А.Платонова «Котлован» и Е.Замятин «Мы».....	54
Орунбеков Б.	Кыргызстандагы көп партиялық курамының өнүгүү өзгөчөлүктөрү.....	58
Орунбеков Б., Моконова А.	Илимий журналистика жана анын маселелери.....	64
Оралова З.М.	Компетентность как результативно-деятельностная характеристика обучения...	67
Оралова З.М.	Формирование экономической компетентности студентов.....	71
Юбурова С.М.	Функционирование русского языка в системе высшего образования современного Кыргызстана.....	74
Жаныбекова Г.Ж.	Роль родителей в развитии у детей многоязычия.....	76
Жакышова Б.Ш., Кубанычбекова С.	Технология организации самостоятельной работы студентов.....	77
Жакышова Б.Ш., Ибраева Т.Ш., Сатывалдиева Г.Э.	Окуу китебинин методикалык аппараты - окуучулардын маалыматтык компетенттүүлүгүн камсыз кылуунун каражаты.....	80
Кундузбекова Ж.Т.	Развитие детского творчества в дошкольном возрасте.....	82
Абдыйсаев Ж.	Заманбап волейболдун өнүгүүсүнүн тенденциялары.....	84
Абышкаева Г.Р.	Биология предметин окутуунун технологиясын модернизациялоо (Зоология предметинин мисалында).....	85
Айнекенова А.Р.	Мектепке чейинки курактагы балдардын экогологиялык жактан тарбияланышы жана билим альшы.....	87
Айдаров А.Ж.	Мектеп окуучуларына экологиялык билим берүүдөгү айрым маселелер.....	89
Алиева К.	Үй-бүлөдө инсанды руханий-адептик тарбиялоонун педагогикалык мүнөздөмөсү.....	92
Алиева К.	Үй-бүлөдө руханий-адептик мамилелерди өнүктүрүүнүн факторлору.....	96
Тентимишова З.Ж.	Особенности педагогической работы в подготовительной к школе группе детского сада.....	100
Базаркулова Ж.	Личностно-ориентированное обучение дошкольников.....	101
Валиева Г.	Определение психологического содержания педагогической толерантности.....	102
Казыев А.Б.	Учебно-тренировочные занятия студентов, занимающихся футболом.....	105
Карабаева Б.Т.	Учурдагы Тогуз коргоол оюнунун өнүгүүсүнүн тенденциялары.....	106
Кидикова А. С.	Эне тилин окутуунун окутуунун заманбап методдору.....	107
Кидикова А. С.	Башталгыч класстарда лексиканы окутуунун айрым маселелери.....	111
Кожа Эрхан	Математиканы окутуу процессинде интерактивдик каржактардын найдалануу.....	113

Алиева Канышай,
Ош мамлекеттик университетинин окутуучусу

ҮЙ-БҮЛӨДӨ ИНСАНДЫ РУХАНИЙ-АДЕПТИК ТАРБИЯЛООНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК МУНӨЗДӨМӨСҮ

Аннотация. Макалада үй-булөдө инсандын руханий-адептик тарбиялоо маселесине арналган илтимаздордун эмгектери анализге алынып, педагогикалык мунөздөмө берилген. Бир топ окумуштуулардын пикирлери талдоого алынган. Изилдөөчүлөр адептик өзүн өзү аңдо гармониялуу «МЕНдин» маңыздык табиятын, дүйнөнүн образын, жеке позициясын калыптандырат жана өспүрүмдүк куракта өнүгүүнүн объективдүү социалдык кырдаалында эң башкы курактык жаңы түзүлүш катары каралуу менен башкаларга, өзүнө жана айланасында гылдаштарга карата мамилеси, реалдуу жүрүм-туруму менен калыптанат. Адептик өзүн өзү тарбиялоо боюнча иштерди максат багыттуу жана туура жүргүзүүгө, изилдөөгө мүмкүндүк берет.

Түйүндүү сөздөр. Үй-булө, руханий тарбия, адептик тарбия, педагогикалык мунөздөмө, интеллектуалдык деңгээл, адептүүлүк, морал, жсан дүйнө.

Аннотация. В статье анализируются работы ученых по вопросам духовно-нравственного воспитания личности в семье и дается педагогическая характеристика. Проанализированы мнения ряда ученых. Исследователи считают, что нравственное самосознание формирует сущность гармоничного «Я», образа мира, личного положения и отношения к другим, себе и окружающим, реалистичного поведения, рассматриваемого как важнейшая структура нового возраста в объективной социальной ситуации подросткового возраста. Структурные уровни нравственного самосознания позволяют целенаправленно и правильно изучать развитие содержательных компонентов нравственного сознания и самообразования.

Ключевые слова. Семья, духовное воспитание, нравственное воспитание, педагогическая характеристика, интеллектуальный уровень, нравственность, мораль, душевный мир.

Annotation. The article analyzes the work of scientists on the issues of spiritual and moral education of the individual in the family and gives a pedagogical characteristic. The opinions of a number of scientists are analyzed. Researchers believe that moral self-awareness forms the essence of a harmonious "I", image of the world, personal position and attitude towards others, oneself and others, realistic behavior, considered as the most important structure of a new age in the objective social situation of adolescence. Structural levels of moral self-awareness make it possible to purposefully and correctly study the development of the content components of moral consciousness and self-education.

Keywords. Family, spiritual education, moral education, pedagogical characteristics, intellectual level, morality, morality, peace of mind.

Азыркы учурда жалпы цивилизациялык статуска ээ болгон XXI кылымдын адамы тынымсыз өзгөрүүлөр абалында. Интеллектуалдык деңгээлге карата талаптардын тынымсыз өсүүсү адамдын негизги көңүлүн маалымдуулукка, билимдүүлүккө, социалдык жана кесиптик компетенттүүлүккө топтоого алып келди. Бул учурда бир катар салттуу баалуулуктар актуалдуу эмес, экинчи деңгээлдеги, демек, жашоодо экинчи же учүнчү планга жылдырылган артыкчылыктарынын бирине айланган. Жаңылануунун тездик менен өнүгүүсүнөн улам көпчүлүк алардын катарына өзүнүн турмушунун руханий-адептик тутумун киргизип жүрүштөт. Алсак, россиялык менталитеттин өзгөчөлүктөрүн мунөздөө менен М.И. Воловикова коомдо инсандын жана коомдун руханий таянычы катары идеалы жоголду, бул көптөгөн баалуулук багыттоочторун жоголушуна, турмуштагы примитивдүү керектөөлөр жана кызыгуулар менен шартталган стихиялуулукка алып келет. Мындай деградация жашоонун негиздеринин бузулушуна алып келет деп айткан. Философиянын позициясынан алганда, салттуу адептик позициядан баш тартуу адамдын өзүнүн табигый маңызынан баш тартуу дегенге барабар эле, анткени, руханийлик – адамдын түпкү тегинде жаткан маңызы.

Адамдын жашоо ишмердиги процессиндеги руханий-адептик тутумундагы олуттуу тарбиялык потенциалдын анык экендигине карабастан, аны изилдөө узак убакыттарга чейин ата мекендиц жана чет элдик окумуштуулардын изилдөөсүнүн борборуна туш болбой келген. Бүгүнкү күндө кырдаал акырындык менен, бирок өзгөрүүгө етүүдө.

Байыркы дүйнөдө эле калыптана баштаган руханийликти жана адептүүлүктү түшүнүү тажрыйбасын кайрадан карап чыгуу ишке аша баштаган (Пифагор, Платон, Аристотель, Сократ, Августин А. ж.б.).

Үй-булөлүк тарбиянын мазмуну Я.А. Коменский, И.Г. Песталоцци, Ж-Ж. Руссо, Л.Н. Толстой, Н.И. Пирогов, А.С. Макаренко, Н.К. Крупская, В.А. Сухомлинский ж.б. тарабынан изилденген. Алар үй-булөлүк тарбия өсүп келе жаткан балада инсанды калыптандыруунун базасы болуп эсептелерин бир добуштан макулдашат. Философтор, социологдор, демографтар, психологдор И.В. Бестужев-Ладанын, И.С. Кондун, В.И. Переведенцевдин, В.Я. Разумыйдин, Н.Л. Соловьевдин, В.А. Сысенконун, А.Г. Харчевдин ж.б. изилдөөлөрүндө болочок үй-булө ээсин тарбиялсо адамдын социалдык калыптануусунун маанилүү аспектлеринин бири катары түшүндүрүлөт. Үй-булөлүк тарбия маселелеринин методологиялык аспектиси В.Г. Афанасьевдин, В.А. Борисовдин, А.Г. Вишневскийдин, Ю.В. Васильеванын, В.Б. Голофасттын, П.А. Гурконун, С.В. Дармединдин, А.Г. Харчевдин, М.С. Мацковскийдин, В.А. Рясенцевдин, Ю.И. Семеновдин эмгектеринде каралтан.

Членый секретарь ОшУ

Асанбекова Дж.Ж.

Тарбия берүүнүн ар кыл институттарынын үй-бүлө мүчөлөрүнүн бири-бири менен болгон карым-катьшуу маселелери Ю.Л. Азаров, Т.В. Воликова, П. П. Пивненко, Л. С. Сальникова, Е. Н. Сорочинская, О.Н. Урбанская ж.б. тарабынан изилденген. Үй-бүлөнүн, үй-бүлөлүк тарбиянын, үй-бүлө ичинде гумандуу карым-катьштын өнүгүүсүнүн адептик аспекттери О.С. Богданованын, Г.Н. Волковдун, И. В. Гребенниковдун, А.А. Григорьеванын, Р.Г. Гурованын, Л.Ю. Гординдин, В. Г. Закированын, А.В. Иващенконун, В.М. Коротовдун, Б.Т. Лихачевдун, А.Ф. Никитиндин, Т.Н. Петрованын, К.Б. Семенованын, Э.И. Сокольникованын ж.б. эмгектеринде караплан.

Өткөндүн руханий тажрыйбасын өздөштүрүү боюнча кызуу иштер педагогикада (Андреев В. И., Амонашвили Ш. А., Беляева В. А., Василенко В. А., Вахтеров В. П., Лихачев Д. С., Новиков А. Н., Петракова Т. И., Старов М. И. ж.б.) жана психологияда (Бондырева С. К., Братусь Б. С., Василюк Ф. Е., Зинченко В. П., Ничипоров Б. В., Слободчиков В. И. ж.б.) көнери кулач жаюуда.

Өсүп келе жаткан муундуу тарбиялоонун этномаданий маселелерин И. А. Арабов, Г. Н. Волков, А. М. Магомедов, Ш. А. Мирзоев, О. Д. Мукаева, Т. Г. Сайдов, С. Б. Узденова, З. Б. Цаллагова, В. Н. Цатуров, З. Я. Якубов, ж.б. ийгиликтуу чече альшкан.

Дагестандагы үй-бүлөлүк тарбиянын этнопедагогикалык аспекттери М. А. Асельдеровдун, Б. Ш. Алиеванын, Г. О. Бабаевдин, М. И. Гаджиеванын, Ш. Гаджиеванын, Р. С. Исрафиловдун, З. М. Магомедованын, Р. М. Пащаеванын, Э. А. Абдулатипованын ж.б. изилдөөлөрүндө иштелип чыккан.

Жогоруда саналып өткөн көптөгөн авторлордун изилдөөлөрүндө «руханийлик» түшүнүгүнүн «адептүүлүк», «мораль», «жан дүйнө», «жакшы ниеттүүлүк» ж.б. түшүнүктөр менен айкалышы көрсөтүлгөн.

Калыптанып калган философиялык түшүнүкке ылайык, руханийлик адамдардын жашоонун коомдук-тарыхый процессине ан-сезимдүү мамиле этүүсү жана анын чыгармачыл жаңылануусунда жана өнүгүүсүндө катышуусу катары карапат. Алсак, К.А. Абульханова руханийлики адамгерчиликтин, бийиктиктин, гармониянын (шайкештиктин) принциптерине жооп берүүчү инсандык психикалык уюштуруу ыкмасы катары аныктайт. В.В. Знаков инсандын руханий чөйрөсүн интеллектуалдык, акыл ишмердигинин гана призмасынан кароо жетишсиз деп эсептейт. Анын пикири боюнча, субъекттин руханийлигин маданияттын жана дүйнө түзүлүшүнүн контекстин эске алуу менен түшүнүүгө болот. Н. А. Коваль руханийлики чындыкты, жакшылыкты, сулуулукту издөөнүн психикалык бир бүтүн көрүнүшү катары карайт.

Инсандын руханий өнүгүүсүнүн ар кыл аспекттерин изилдөө философиялык, социологиялык, маданият таануу илимдеринин көңүл чордонунда болуп келген (Гуревич П. С., Здравомыслов А. Г., Журавлев В. В., Симонов П. В., Файзулин Ф. С. ж.б.). Анын негизи катары адам турмушунда өзгөчө роль ойноочу руханий керектөөлөрдүн пайда болусу эсептөлөрдөн белгиленді. Руханий керектөөлөр керектөөлөрдүн иерархиясында эн жогорку баскычта туары белгилүү. Булардын катарына инсандын өзүнүн жеке руханий-адептик эрежелерин түзүүгө жана бекемдөөгө, интеллектуалдык өзүн өнүктүрүүгө, туруктуулуктун, бекемдиктин жана адептүү руханийликтин, интеллектуалдуулуктун, даанышмандыктын жана ан-сезимдин креативдүүлүгүнүн, сезимдердин көзөмөлдөлүүсү жана гумандуулугу негизине карата ички сезимдеринин ойгонуусун кароого болот [1, 231].

С.Б. Кавериндин концепциясында алептүү жана эстетикалуу инсан болуу муктаждыгы, жашоонун маңызын издөөдө, келечектеги жашоого даярдык жана эмгекке болгон муктаждык сыйктуу руханий керектөөлөрдү бөлүп карайт. Төмөнкү авторлор тарабынан муктаждыктарга инсан болуу муктаждыгы да (Петровский А. В., Петровский В. А.), адептик жана эстетикалык да муктаждыктар (Джидарьян И. А., Скатерщиков В. К., Коваль Н. А.), жашоонун маңызы тууралуу муктаждыктар (Маслоу А., Франкл В.), даярдык жана кыйынчылыктарды жеңүүгө болгон муктаждык (Симонов П. В.), чыгармачыл эмгекке болгон муктаждык (Фролов И. Т., Смирнов Г. Д., Каверин С. Б., Шадриков В. Д.) кирет. Булардын баары биригип процесстин маңызын түзөт, А. Маслоу айткандай, өзүн өзү акутадаштырууга болгон муктаждык [2].

Аталган мүнөздөмөлөргө адамдын ээ болусу андагы руханий маданияттын калыптангандыгынан кабар берет.

Руханийликтин эн маанилүү өлчөму катары адептүүлүк эсептөлөт, ал адам тарабынан адептик баалуулуктарды интериоризациялоо даражасы катары карапат. Адам адамзаттык коомдун жогорку адептик баалуулуктарына ылайык аракеттенүүсүнө, иш кылусуна жараша анын руханийлик деңгээли аныкталат. Коомдук жана жалпы адамзаттык таланттардын адамдын мотивациясы менен дал келүүсү анын адептик эркиндигинин чайрөсүн түзөт.

Психологиялык батыштык мектептердин жана багыттардын алкагында адептик өнүгүү маселелери боюнча бай теориялык жана эмпирикалык материал топтолгон, анын айрым аспекттери чагылдырылган, негизги факторлору жана механизмдери аныкталган, адептик ой жүгүртүүлөрдүн өнүгүү стадияларынын ырааттуулугунун сапаттык өзгөчөлүгү ачылыш берилген. Ошону менен биргээ эле, чет элдик психологияда адептик чайрө системдүү билим берүү катары дээрлик карапбайт, айрым учурларда анын жөнгө салуучу функциялары да четке кагылат, ал эми анын механизмдерин жана кыймылдаткыч күчтөрүн ачып берүүдө социалдык таасирлерди абсолютташтыруу, же болбосо, жеке инсандык факторду эске алуу байкалат. Белгиленген чектөөлөрдү тигил же бул деңгээлде ата мекендик психологиянын өкулдөрү жеңе алган.

Адепт темасына кайрылган орус философторунун концепциясы диний аң-сезим, собордуулук идеясы, «панморалдуулук» маселелери менен байланышкан (Соловьев В. С., Флоренский П. А., Бердяев Н. А., Булгаков С. Н., Ильин И. А., Лосский Н. О., Дробницкий О. Г., Апресян Р. Г., Гусейнов А. А., Раншбург И.). Заманбап мамилелерге ылайык (Беляева Л. В., Зеленкова И. Л., Братусь Б. С., Оссовская М., Парамонова С. П., Платонов К. К., Темнова Л. В., Хвостов А. А. ж.б.), адептик чөйрө коомдуктарыхый өнүгүүнүн натыйжасы катары каралат жана анын социалдык шартталышын жана адам ишмердиги менен байланышын негиздеп турат. Алсак, Л. И. Анцыферованын пикири боюнча, адепттүүлүктүү субъективин бардык жекече керектөөлөрүнүн жана жорук-жосундарынын система түзүүчү сапаты (негизделиши) катары кароого болот.

Индивиддин эркин коомдо калыптанган белгилүү бир нормаларга жана баалуулуктарга баш ийдируү үчүн ички түрткү берүүчү күч адептик керектөө катары аныкталат (Вичева В.). Аларды изилдеп үйрөнүү илимий позицияны калыптандырууга мүмкүндүк берди, ага ылайык, инсан жеке адептик максаттары жана келечеги өнүтүндө моралдык мамилелердин субъективиси катары өзүн баалоосун билдириүүчү адептик керектөөчү болуп эсептелет. Ал жетишкендиктерине канаттанбагандыгына тынчсызданууну, өзүнүн ички дүйнөсүн, моралдык көлбетин, «эн мыкты «менге» чейин мүнөзүндөгү сапаттарды идеалда көрсөтүлгөн деңгээлгө чейин жогорулатууга умтулуусун камтыйт.

Адептик керектөө коомдун же талтын моралдык баалуулуктарына катара субъективидүү мамиле катары адам алдына койгон, ага умтуулган максаттарда көрүнүп турат. Мындай сапатта ал жетиштүү деңгээлде динамикалуу болгон жана адамдын турмушунда белгилүү бир өнүгүүгө душар болот.

Адепттүүлүктүн теорияларынын жана концепцияларынын көп түрдүүлүгүн иликтөөгө алуу аны өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрүн катары чыгууга эки мамилени белуп кароого мүмкүндүк берди: интегративдик (Божович Л. И., Зосимовский А. В., Якобсон С. Г.), адептик өнүгүүнүн жалпы мыйзамченемдүүлүктөрдү изилдөөчү жана элементтик (Истлентьева Л. И., Кененбаева К. Н., Коломиец В. А., Садокова А. В.), инсандын айрым адептик касиеттерин кароочу.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөр (Выготский Л. С., Леонтьев А. Н., Эльконин Д. Б., Божович Л. И., Рубинштейн С. Л.) көрсөткөндөй, адептик өнүгүү социумдун таасири астында болуп турруучу жана индивид тарабынан моралдык нормаларды интериоризациялоону камсыздоочу инсандык өзгөрүүлдердүн үзгүлтүксүз процессин билдириет жана системдик дифференциация мыйзамына баш иет (Чуприкова Н. И.), ага ылайык, салыштырмалуу өнүккөн, татаал жана иерархиялык иерархиялык түзүлүштөр жөнөкөй жана алсыз майдаланган түзүлүштөрдөн аларды ақырындык менен дифференциациялоо жолу аркылуу өсүп чыгат.

Инсандын адептик өнүгүү процессинин маңызын ачып берүү аракети чет элдик жана ата мекендик бир катар авторлордун, атап айтканда, Ж. Пиаженин, Л. Колбергдин, Г. А. Урунтаевын, Л. М. Аболиндин, В. П. Зинченконун ж.б. концепцияларында көрсөтүлгөн.

Г. А. Урунтаевын концепциясы адептик өнүгүүнүн негизи катары жоопкерчилик деңгээлдеринин жана жорук-жосундардын ички эркиндигинин катышына ээ. Адептик өнүгүүнүн динамикасы жүрүм-турум субъективинин эркиндигин деңгээлдеринин бирдей жогорулашында моралдык жоопкерчиликтин жогорулашы менен байланыштуу. Концепция эксперименталдык жактан иштелип чыккан эмес: курактык чектери так аныкталган эмес, адептик өнүгүүнүн стадияларынын конкреттүү мүнөздөмөлөрү, анын факторлору жана шарттары аныкталган эмес; бардык куракка колдонуулучу адептик өнүгүүнүн маңызын түшүндүрүүнүн амплификациясынын өзү көйгөйлүү маселе бойдан калууда.

Л. М. Аболиндин, В. П. Зинченконун ж.б. инсандын руханий-адептик өнүгүүсү концепциясында балдардын адепттүүлүгү ишмердиктиң айрым компоненттерин гана эмес, бүтүндөй параметрлерин караган интегративдик системдик сапат катары каралат. Бийик руханийлик, адепттүүлүк – бул айрым жеке сапаттардың, психикалык процесстердин эмес, ишмердиктиң бардык тутумдук бөлүктөрүнүн өнүгүүсү. Аталган концепцияда руханий-адептик инсан мүнөздүү компоненттердин жана параметрлердин интегралдык системдик биримдиги позициясынан каралат.

Адепттүүлүктүн өнүгүү динамикасын кароого катара ар кыл мамилелерде авторлор белгилегендей, ал парз жана ыйман рефлексиясында, баалуулук багытталусунда, эркин максат коюусунда, мотивациясында, маңызды адептик издеөдө, аракеттерди тандоодо жана долбоорлоодо, өз ара карым-катышууда, кызматташууда, жүрүм-турумун жөнгө салууда көрүнүп турат.

Коомдогу адептик нормалардын интериоризациялануусунун натыйжасы болуп эсептелген инсандагы эң маанилүү жаңылануулардан болуп адептик аң-сезим жана өзүн өзү аңдоо болуп эсептелет.

Ата мекендик окумуштуулардын эмгектеринде: А. Н. Леонтьевдин, С. Л. Рубинштейндин ишмердиктиң мамилелер өнүтүндө, Б. Ф. Ломовдун, Б. Г. Ананьевдин, Л. И. Анцыферованын, Г. Е. Журавлевдун, П. К. Анохиндин жана башкалардын системдик мамилелеринде аталган категорияларды дүйнөнүн илимий сүрөттөлүшүнүн элементи катары кароонун методологиялык негиздери берилген.

Азыркы учурда адептик аң-сезим деп адамга объективидүү дүйнөнү түшүнүүгө жана баалоого жана өзүнүн жеке турмушун адептик нормалар позициясынан кароого мүмкүндүк берүүчү чындыктын бүтүндөй образы кабылданат, ага ылайык, кабылданган нерселердин баары адептик маңызга ээ болот [3]. Анын мазмунунда адептик билим, түшүнүү, акыл аракеттери жана адептик түйшөлүүлөрдү белгилөөгө болот. Адептик аң-сезим инсанга кылган иштерин адептик милдет катары аныктоого мүмкүнчүлүк берет.

Адептик өзүн аңдоо көрүнүштөргө, объектилерге жана курчал турган чындыктын актыларына катара өзүнүн мамилесин (иш аракеттеринин) этalon менен салыштыруунун, окшоштуруунун,

ажыратуунун процесси жана натыйжасы; адептик тандоо, чечим кабыл алуу жана аракеттенүүгө киришүү, аракеттенүү, андалган (моралдык-эрктик) эрежелерге, адептик адаттарга, адетүүлүктүн талаптарына, моралдын нормаларына, этиканын мыйзамдарына ылайык баарлашуу катары каралат. Негизи, адептик өзүн өзү андоо объективдештируү фазасындағы ан-сезимдүү белгиленген активдүүлүктүн өзгөчө формасы катары каралат (Д. Н. Узнадзенин теориясы боюнча), аны инсан андалган мотивациялык-керектөөчүлүк, баалуулук-маңыздык, эмоционалдык-эрктик, мүнөз таануучулук, коммуникативдик, рефлексивдик компоненттер аркылуу, ишмердиктін конкреттүү стили, баарлашуу стратегиясы, жеке позициясынан алып караганда өнүгүүнүн реалдуу социалдык кырдаалында ишке ашырат.

Адептик ан-сезимдин жана өзүн өзү андоонун калыптанусунда олуттуу ролду психикалык турмуштун жана адамдын практикалык тажрыйбасынын, өзгөчө, анын турмушунун башталкы этаптарында эмоционалдуулук жана эмоционалдык өн-түстөр ойнойт. Балдардын жүрүм-турумундагы жаңы мотивдердин калыптанусунда сезимдер аларды тааныштан мурун реалдуу аракеттерге айлантууда, субъектте болгон жүрүм-турум мотивдерин ишке ашырууда чоң ролду ойношот [4]. Интериоризацияланган адептик нормаларга жана баалуулуктарга негизделген жогорку социалдык сезимдер болуп адептик сезимдер эсептелет. Алардын ичинен негизгилери болуп милдеттүүлүк, жан тартуучулук, кайрымдуулук, боору оору, жардамдашуу сезимдери эсептелет.

Адептик сезимдер адептик түйшөлүүлөргө өтүшү мүмкүн. Адептик түйшөлүүлөр – туруктуу адептик сезимдер болуп жаткан процессте көп ирет болуп турвуучу татаал жана карама-каршылыктуу элементтерге ээ болгон учурдагы етө чыналган өзгөчө эмоционалдык ишмердик.

Субъектинин кошо түйшөлүүгө даярдыгы, башка бирөөнүн ордунда өзүн элестетип иш кылуусу, А. В. Петровскийдин пикири боюнча адептик мамилелерди түзөт. В. Момов адептик мамилелерди жеке жорук-жосундардын көрүнүшү жана жөнгө салынышынын формасы катары аныктайт. Аталган мамилелер, бир катар эмгектерде көрсөтүлгөндөй (Айсмонтас Б. Б., Момов В., Рувинский Л. И., Харламов И. Ф., Яковлев В. А. ж.б.), жалпы адамзаттык баалуулуктарга негизделген. Алар инсандын адептик потенциалы: мотивациялык чөйрөнүн бағытталуусу, дүйнө таанымы, баалуулук бағытталуулары менен шартталган. Л. И. Рувинскийдин пикири боюнча, адептик мамилелер ойлордун (ой жүгүртүү жана көрүнүштөргө баа берүү), сезимдердин (алардын себебинен улам белгилүү бир мүнөздөгү түйшөлүүлөр) жана эрктин умтулуусунан (аракеттерге түрткү берүү) келип чыккан мамилелердин натыйжасында пайда болот. Демек, алардын түзүлүшүндө уч компонентти бөлүп кароо максатка ылайык: когнитивдик компонент (адамдын руханин маңызы тууралуу билимдердин болушу); жүрүм-турумдук компонент (турмуштук бардык кырдаалдарда руханий-адептик нормаларды жетекчиликке алууну каалоосу); эмоционалдык компонент (өзүнө, башка адамдарга жана дүйнө жузүнө болгон эмоционалдуу-баалуулук мамиле) [5, 30-31]. Белгиленген түзүлүш мамилелер адамдын жүрүм-турумунда реалдуу ишке ашаарын ачыктан ачык эле көрсөтүп турат.

Адептик жүрүм-турум – адамдын салыштырмалуу узак убакытта туруктуу же өзгөрүүчү кырдаалдарда жасаган адептик маанигө ээ иш-аракеттеринин жыйындысы. Илиний адабиятты иликтөөгө алуу адамдын адептик жүрүм-турумунун мотивациялык бағытталуусун түзүүчү компоненттерди: адептик мұктаждыктар жана мотивдер, моралдык өзүн андоо жана өзүн баалоо, сезимдерди жана тынчсыздандарды, социалдык эмоцияларды бөлүп кароого мүмкүндүк берет.

Практика көрсөткөндөй, адептик тарбия адамга априородук мүнөздүү болуп эсептелбейт. Адептик идеалдар жана баалуулуктар системасында, аларды алып жүрүүчү адамдар жана социалдык топтор арасында инсандын бағытталуу процесси, өзүнүн жеке адептик эталондорун жана идеалдарын издөө, тандоо жана түзүүдөгү ан-сезимдүү процесси, андан соң алардын – принциптердин, баалуулуктардын, нормалардын, эрежелердин ж.б. негизинде адамдын өзүн өзү адептик аныктоосу катары түшүндүрүлөт [6,60-63]. Адептик өзүн өзү аныктоочу факторлорунун катарына авторлор тарабынан өзгөрүлмөрдүн кенири массиви кирет: жынысы, курагы, материалдык жана социалдык статусу, үй-бүлөлүк абалы, балдардын бары/жогу, үй-бүлөлүк жана мектеп тарбиясынын таасири, эркинин күчтүүлүгү, эмпатия, ишенчээстиги, агрессивдүүлүгү, эр жүрөктүүлүгү, эмоционалдык туруксуздугу көзөмөл локусу, өзүнө бағытталуусу, интеллектинин деңгээли, кесиптик ишмердиги, маанилүү чөйрөнүн таасири, коомдогу социалдык-экономикалык кырдаал ж.б. Өзүнүн комплексинде алар адамдын жеке келбетин бере аlyшат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Культурная среда и духовное формирование личности. - Ташкент: Факел, 1981.-231с.
2. Маслоу А. Самоактуализация / А. Маслоу. - М., 1982.
3. Макарова, К.В. Проблема духовных способностей и их развития / К.В. Макарова. - М.: Мир психологии, 2006. - №4. - С. 127-137.
4. Запорожец А.В. Психология действия / А.В. Запорожец. - М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000.-736с.
5. Михалец И.В. К проблеме духовно-нравственного воспитания и развития личности / И.В. Михалец, С.А. Деева // VIII Державинские чтения. Психология и педагогика. Физическая культура и спорт: Мат-лы науч. конф. преподавателей и аспирантов. Февраль 2003 г. / Ред. колл. В.Н. Косярев и др. - Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2003. - С.30-31.

Копия верна:

Макбет секретарь ОшГУ

Асанбекова Да.Н.